

RANOKREŠŤANSKÁ TRANSFORMÁCIA GRÉCKEHO POJMU *LOGOS* VO FILOZOFII JUSTÍNA MARTÝRA

PETER GAŽÍK, Katedra pedagogiky, psychológie a sociálnych vied, FPV ŽU, Žilina

GAŽÍK, P.: Early-Christian Transformation of the Greek *Logos* in the Philosophy of Justin Martyr
FILOZOFIA 63, 2008, No 2, p. 169

Justin Martyr has adopted and elaborated the term „logos“ primarily for apologetic reasons. Although he himself was inclined more to Platonism, it was the philosophy of the Stoics which became the ground of his considerations. Divine Logos fully manifested itself in Jesus Christ, although in the past it was also partially present in various testimonies of God – not only in the Old Testament prophets, but also in the Greek philosophers. They participated on God’s revelation since they were influenced by the rudiments of logos. In the Justin Martyr’s opinion, this rudimental, spermatik logos (logos spermatikos) is present in every human being and therefore everyone could, to some extent, know Christ even before His incarnation. Justin Martyr’s interpretation of logos was meant to address the educated hellenized readers and listeners. In his opinion, both the Jewish law and the Greek philosophy found their fulfillment in Jesus Christ as the revealed Logos.

K pojmu *logos* v gréckej filozofii. Jeden z najlepších svetových znalcov Platóna český klasický filológ František Novotný (1881 – 1964), ktorý celý svoj život zasvätil skúmaniu a prekladaniu Platónovho diela, napísal: „Kdybychom znali z řecké filosofie jen Platóna, musili bychom na něj myslit při čtení o Logu – překlad ‚Slovo‘ nevystihuje pravý význam toho pojmu – na začátku evangelia Janova a usuzovat, že platónská personifikace logu, rozumu, stojí na začátku toho vývoje, který vede k pojetí druhé božské osoby křesťanské Trojice jako Slova“ ([1], 180). Novotný však dodáva, že už pred Platónom mal *logos* zvláštny význam v Herakleitovom myslení „ako to, čo je všetkým spoločné“ (*logos xynos*). Herakleitos z Efezu bol tak prvý, kto vniesol tento pojem do filozofie. Podľa Herakleita všetky zmeny, celé striedanie protikladov riadi večný poriadok, svetový zákon, ktorý nazýva *logom* (vo význame „príčina“, „dôvod“), pretože ho možno poznať rozumom. Hmotnú stránku tohto zákona, *logu*, predstavoval oheň, ktorý Herakleitos pokladal za pralátku všetkého. *Logos* ako „večný zákon“ bol však pre Herakleita nielen prírodným zákonom, ale aj záväznou logickou a etickou normou. Podľa toho ľudské myslenie a konanie sú správne a mravné vtedy, ak sú v zhode so svetovým zákonom, *logom*. Aj štátne zákony, ak majú byť správne, musia byť podľa Herakleita podriadené svetovému zákonu, teda *logu*. Táto Herakleitova myšlienka je prvým príspevkom filozofie k riešeniu pojmu prirodzeného zákona, ktorý v neskoršom európskom myslení nadobudol veľký význam ([2], 28). Hlavnou Herakleitovou zásluhou je však zavedenie a používanie pojmu *logos* ako svetového zákona, resp. rozumu. Tým dal podnet k ďalšiemu prehlbovaniu tohto pojmu v gréckej filozofii, ktorá cez rôzne filozofické školy, najmä školu stoickú, ovplyvnila kresťanské patristické myslenie a pomohla mu vytvoriť filozoficko-teologický základ chápania druhej božskej osoby. Ešte predtým stopy tohto vplyvu vidíme v prólogu Jánovho evanjelia.

Stoická filozofická škola, ktorú založil Zenon z Kitia, sa postupne vyvíjala od konca 4. stor. pred Kr. až do 2. stor. po Kr. Všetkých predstaviteľov starej, strednej a novej stoy spájala vážny prístup k životu a zameranosť na etické otázky. Jedným z určujúcich hesiel stoikov bola téza *Facere docet philosophia, non dicere*. Mravné postuláty vyvodzovali z poznania prírody, s ktorou treba žiť v zhode. Zásada žiť podľa prírody – *kata fysin* – znamenala pre nich to isté ako zásada žiť podľa rozumu – *kata logon*. To znamená, že *logos* síce stotožňovali s prírodou, ale nepovažovali ho za nevedomú hmotu. Podobne ako Herakleitos aj oni ho chápali ako ohnivého ducha – pneumu, takže ich metafyzický názor možno nazvať panteistickým monizmom. Stoikmi proklamovaný súlad ľudského života s celkovým usporiadaním prírody v zmysle zásady *homologumenós té fysēi zēn* vyplýval teda z panteistického rázu ich prírodnej filozofie, v rámci ktorej bol človek pochopený ako neoddeliteľná súčasť vesmírneho celku. Za hybnú silu celého vesmíru považovali *logos spermatikos*, ktorý ako svetový rozum, resp. racionálny božský zákon prestupuje človeka a všetky veci. Nechápali ho teda ako supranaturalistický, ale imanentný princíp. Nutným dôsledkom tejto panteistickej kozmológie bol determinizmus ľudského konania. Pre ranokresťanské myslenie, konkrétne pre Justína Martýra, sa stal významným a inšpirujúcim názor stoikov, podľa ktorého je celý svet preniknutý božským rozumom, ktorého časťou je aj rozum každého človeka. Božský svetový rozum, *logos*, ktorý obsahuje všetku účelnosť sveta, v sebe zahŕňa aj účely všetkých jednotlivých vecí čiže *logoi spermatikoi*, ktoré sú zárodočnými formami jednotlivín.

Okrem stoikov predovšetkým Filón Alexandrijský ďalej rozvinul učenie o *logu* hlavne v platónskom duchu. V jeho filozofii bol *logos* nielen božským svetovým rozumom, ale priamo zosobneným prvorodeným Božím synom (*prótoĝonos*) a prostredníkom (*hyparchos, archiereus*), skrze ktorého Boh stvoril viditeľný svet. Apoštol Ján uvažuje práve týmto smerom, keď hovorí, že *Logos* (už s veľkým L) bol na počiatku u Boha, že nebol od Boha odlišný a všetky veci vznikli skrze neho, lebo „bez Neho nepovstalo nič, čo povstalo“ (Ev. Jána 1, 1 – 3). To však nebolo všetko. Tento *Logos* vystúpil z Boha ako Jeho tvorivý akt, stal sa dokonca telom, a tým sa vyjavil ľuďom. Môžeme teda povedať, že *Logos*, ako o ňom hovorí Ján, úzko súvisí s Logom Filóna Alexandrijského, ktorý učenie o Logu rozšíril o teistickú dimenziu. V Jánovom evanjeliu táto dimenzia dostala konkrétny kristologický ráz.

Zhrnúc túto časť môžeme konštatovať, že Jánovo chápanie *Logu* súvisí s Logom vo filozofii Filónovej, a nie Platónovej; napriek tomu nemožno prehliadnúť predchádzajúci vývoj tohto pojmu počnúc Herakleitom. Je nesporné, že práve Platónova personifikácia Logu pôsobila minimálne na jeho pojmové označenie a že Filón do tohto pojmu zahrnul platónske idey, podľa ktorých Tvorca – Demiurgos sformoval svet ([3], 27 – 29). Podobne si počínali stoici, ktorí Platónove idey pochopili ako *logoi spermatikoi*, t. j. ako myšlienky v zmysle tvorivých zárodočných foriem. Stoický pojem *logos spermatikos* prevzal do svojej filozofie Justín Martýr a stal sa kľúčovým pojmom jeho interpretácie antickej múdrosti. Zároveň ho uviedol do súvisu s jánovským Logom, ktorým je Kristus.

Logos vo filozofii Justína Martýra. Justín chápal a obhajoval kresťanstvo ako jedinu a pravú filozofiu. Tá podľa neho predčila filozofiu všetkých pohanských mysliteľov. Jednako Justín pripúšťal, že aj pohanskí filozofi prispeli svojim dielom k čiastočnému odhaleniu večnej pravdy, ktorú v plnosti predstavuje len kresťanstvo ako najvyššia a naj-

dokonalejšia filozofia. Práve v súvisi s touto myšlienkou Justín rozvinul svoje úvahy o *logu*. Justín pomocou stoického pojmu *logos* vysvetľuje, prečo aj pohanskí učenci a filozofi mohli ukazovať cestu k pravde, o ktorej naplno hovorí evanjelium. Podľa Justína je *logos* prostredníkom medzi Bohom a svetom. Ním stvoril Boh svet, ale jeho tvorivá činnosť tým neprestala. Po stvorení Boh rozosial tento *logos* do všetkých bytostí. Jeho určitá časť, presnejšie, jeho semeno – *spermia*, zvláštnym spôsobom žije a pôsobí v každom človeku, ba dokonca je vrodená celému ľudskému pokoleniu ([4], I, 64). Takto Boh prostredníctvom semenného slova, resp. rozumu, *logos spermatikos*, od počiatku pôsobil a konal v ľuďoch a národoch všetkých dôb, nielen v národe izraelskom. Preto všetci ľudia aj bez nadprirodzeného zjavenia mohli pochopiť aspoň fragmenty čistých náboženských právd. Tejto schopnosti sa dostalo zvlášť gréckym filozofom. Vo svojej plnosti a dokonalosti sa však božský *logos* prejavil až v udalosti vtelenia, v osobe Ježiša Krista: „Lebo ten istý Logos, ktorý zjavil pravdu Grékom skrze Sokrata, prejavil sa i Negrékom (barbarom); tu dostal podobu, stal sa človekom a dostal meno Ježiš Kristus“ ([4], I, 5).

V Kristovi ako vtelenom Slove sa naplnilo dejinné snaženie ľudského ducha a jeho vytrvalé hľadanie najvyššej pravdy. Podľa Justína sú preto kresťanmi nielen tí, ktorí vo viere prijali zvesť o zjavenom Slove v Kristovi, ale aj všetci tí, ktorí žili dávno pred Kristom, no ktorí „žili v spojení s *Logom*“. Z gréckych filozofov, ktorí žili podľa božského *Logu*, Justín menuje Sokrata a Herakleita, zo Starej zmluvy zasa Abraháma, Eliáša a iných: „Tí, ktorí žili podľa *Logu* sú kresťania, aj keby boli považovaní za bezbožných, ako napr. u Grékov Sokrates a Herakleitos a im podobní, u barbarov potom Abrahám, Azariáš, Mizael, Elliáš a iní...“ ([4], I, 46). Medzi týchto „im podobných“ Justín zaraďuje aj Platóna, výslovne ho však menuje na inom mieste, keď filozofickým spôsobom vysvetľuje, ako je možné, že i medzi pohanmi sa nachádzajú zrnká kresťanských právd: „Uznávam“, hovorí, „nie že by Platónove náuky boli odlišné od Krista, ale že nie sú vo všetkom rovnaké, práve tak ako náuky ostatných, stoikov a básnikov a spisovateľov. Lebo každý, kto pôsobením časti semenného božského *logu* hovoril dobre, videl vec ako jemu príbuznú“ ([5], II, 13).

Justín sa ako prvý priblížil k modernej teologickej myšlienke „anonymných kresťanov“ ([6], 97). Jeho názor vyvieral z presvedčenia, že Boh dal čiastočné zjavenie aj pohanským filozofom, ba dokonca aj celkom jednoduchým ľuďom, a to nezávisle od Starej i Novej zmluvy, teda len pôsobením semenného slova v ich rozume. Toto filozofické poňatie „kresťanov pred Kristom“ však Justín paradoxne vyvracal iným, celkom nefilozofickým výkladom, totiž nekritickým prijímaním tradičného, no historicky nepodloženého tvrdenia o starozmluvnom pôvode myšlienok antických mysliteľov. Podľa tohto výkladu, ktorý svojho času popularizoval Filón z Alexandrie, je celá starogrécka múdrosť, filozofia, poézia atď., odvodená od Mojžiša a starozmluvných prorokov. Na ilustráciu uvedieme niekoľko Justínových výrokov. Napríklad pri citovaní Platónovej myšlienky, že „vinu má voliteľ, Boh je bez viny“ ([7], 10, 617 E), dodáva, že tento výrok Platón „prevzal od Mojžiša, lebo Mojžiš je starší než všetci grécki spisovatelia“ ([4], I, 44; I, 54; I, 59; I, 60). A pokračuje: „Všetko, čo filozofi či básnici povedali o nesmrteľnosti duše alebo o posmrtných trestoch, o rozjímaní nad nebeskými vecami alebo o podobných náukách, mohli prebrať len od prorokov a podľa nich vysvetľovať; preto, ako sa zdá, u všetkých sa nachádzajú zrnká pravdy, ale kedykoľvek si navzájom odporujú, vychádza najavo, že onú pravdu nepochopili správne“ ([4], I, 44). Je zjavné, že tento Justínov výklad protirečí jeho

filozofickej koncepcii o pôsobnosti semenného *logu*, a je zvláštne, že si tento rozpor ne- uvedomil.

Na jednej strane vypracoval pozoruhodnú teóriu o všeobecnom zjavovaní sa pravdy cez *logos spermatikos*, ktorý pôsobil vo všetkých ľuďoch, a najmä v takých osobnostiach, ako boli Sokrates a Platón: „Lebo čokoľvek vynikajúce hovorili, alebo objavili mudrci a zákonodarcovia, bolo umožnené len čiastočným nájdením Logu“ ([5], II, 10). Na druhej strane však tvrdil, že títo myslitelia si mnohé svoje idey vypožičali od Mojžiša a že celá antická vzdelanosť je závislá od Starej zmluvy: „To, čo sa u Platóna v *Timaiovi* o synovi Božom hovorí..., to si Platón od Mojžiša vypožičal“ ([4], 60). Kladnou črtou Justínovej náuky o *logos spermatikos* je jeho presvedčenie, že nielen múdri a vzdelaní, ale aj prostí a jednoduchí ľudia, ktorí si nízko cenia „slávu a smrť“, participujú na *Logu*, pretože podiel na božskom živote zaistúje Boh, a nie človek svojimi schopnosťami či zásluhami ([5], II, 10). To znamená, že Justín nezdíeľal mienku gnostikov, podľa ktorej len učení, nadaní a mimoriadne osvietení jedinci môžu poznať pravdu. To isté platí aj o vyznávačoch exkluzívnych kultov mystérií.

Pokiaľ ide o *Logos* vyjavený v plnosti, t. j. o samotného Krista ako „Boží Logos“, a o jeho pomer k Otcovi, zdá sa, akoby Justín považoval Ježiša Krista za osobu navonok síce samostatnú, božskú, no v skutočnosti podriadenú Otcovi a závislú od neho. V *Dialógu 56, 11* stojí Kristus skutočne na nižšom stupni než Boh – Otec, je akoby *deuteros theos*, t. j. „iný Boh ako ten, ktorý všetko stvoril“ ([8], Dial. 5, 6). To poukazuje na pomer medzi Kristom a Otcom v zmysle subordinacionizmu, ku ktorému nepriamo vedie už Justínovo chápanie prvotného *Logu* ako prostredníka medzi Bohom a svetom. Ťažko však predpokladať, že by Justínovi išlo o zámerné vytvorenie nejakej doktríny v duchu subordinacionizmu. Skôr možno hovoriť len o niektorých náznakoch subordinacionizmu v niektorých formuláciách, ktorých neurčitosť je ospravedlniteľná dobou, v ktorej teologická terminológia nebola ešte ustálená. Dôležitejšia je skutočnosť, že Justín svojím učení o božskom *Logu*, ktorý sa v Kristovi stal historickou skutočnosťou, správne pochopil udalosť inkarnácie. Aj keď teoretickými výkladmi a aplikáciami pojmu *logos spermatikos* Justín vybudoval most medzi gréckou filozofiou a kresťanstvom za výdatnej pomoci stoických predstáv o *logu* a platónskych myšlienok jednoty, práve tým, že „tento Logos sa stal telom“ ([4], I, 14; [8], Dial. 84), Justín opätovne vytvoril odstup kresťanstva od grécko-helenistickej myšlienkovvej tradície. Pokiaľ ide o platónsku myšlienku jednoty, tá predstavuje zjednotenie, alebo aspoň príbuznosť medzi večnými ideami nadzmyslového sveta a ľudského rozumu, z čoho Justín vyvodzoval potenciálnu príbuznosť medzi Bohom a človekom prostredníctvom semena božského *Logu*, zasadeného do každého človeka.

Svojím učení o *logos spermatikos* Justín sledoval misijné a apologetické zámery v prostredí, ktoré nebolo kresťanstvu naklonené. Justín chcel vzdelaným pohanom svojej doby dokázať, že celá antická filozofia, jej vedenie a múdrosť, bola vlastne len prípravou na kresťanstvo, ktoré ju naplňa a završuje. Po Justínovi túto myšlienku o prípravnej, výchovnej funkcii gréckej filozofie ešte hlbšie rozvinul Klemens Alexandrijský.

Na záver. Pre stoikov bol *logos* univerzálnym, božským svetovým rozumom, ktorý vo forme nespočetných *logoi spermatikoi* preniká vesmír a je prítomný v každej bytosti ako jej inherentný racionálny princíp. Pre Justína bol týmto univerzálnym *logom* Kristus ako Božie Slovo, ako preexistenčný Syn večného Otca, ktorý hovoril už skrze prorokov,

ale v plnosti sa zjavil až v Ježišovi z Nazaretu. „Kristus, ktorý je vlastne synom – Logos, ktorý pred všetkými tvormi s Ním (Otcou) prebýval a bol splodený a na počiatku skrze neho všetko stvoril a usporiadal, ten Logos sa menuje Kristus, pretože bol pomazaný“ ([5], II, 6).

Obsahovo bohatý pojem *logos*, ktorý bol pre Grékov všeobecným princípom bytia a ktorý zohrával dôležitú úlohu v Herakleitovom, Platónovom, stoickom a Filónovom myslení, evanjelista Ján nielen prevzal, ale aj pretvoril. To, čo bolo pre grécke myslenie všeobecné, a práve preto tak významné, Ján stotožnil s celkom konkrétnym fenoménom – s Ježišom Kristom. Justínovou zásluhou bolo obohatenie tohto faktu o ďalšie interpretačné aspekty vzhľadom na svoje apologetické zámery v podmienkach síce mierneho, no nepretržitého prenasledovania kresťanov.

V súčasnosti našli Justínove názory uplatnenie v modernej teológii náboženstiev, ktorej Justínova teológia *Logu* prišla vhod pri vyrovnávaní sa s nekresťanskými náboženstvami. Dnešná situácia je dosť podobná situácii apologetov: kresťanstvo je konfrontované s inými doktrínami a náboženstvami. Teológia *Logu* tu môže zohrať pozitívnu úlohu. Na jednej strane umožňuje kladné hodnotenie iných náboženských tradícií, na strane druhej potvrdzuje jedinečnosť kresťanstva ([9], 74). V zmysle Justínovej nauky o *logos spermatikos* možno mimokresťanské náboženstvá chápať ako prejavy preexistenčného kozmického *Logu*, ktorý sa vo svojej plnosti zjavil až v Ježišovi Kristovi. Tak sa aj iným náboženstvám dostáva miesto v dejinách spásy. Teológia *Logu* dobre zodpovedá aj požiadavke náboženskej tolerancie, tak potrebnej v dnešnej dobe. Umožňuje totiž uznanie hodnoty iných náboženstiev bez toho, aby kresťanstvo strácalo hodnotu vlastnú.

LITERATÚRA

- [1] NOVOTNÝ, F.: *O Platónovi IV. Druhý život*. Praha: Akadémia 1970.
- [2] TVRDÝ, J.: *Průvodce dějinami evropského myšlení*. Brno: Komenium 1947.
- [3] PLATÓN: *Timaios, Kritias*. Praha: Oikumené 1996.
- [4] IUSTINUS: *Apologia I*.
- [5] IUSTINUS: *Apologia II*.
- [6] CHAT, E.: *Die Opferlehre des Apologeten Justin*. Bonn 1981.
- [7] PLATÓN: *Ústava*. Bratislava: Pravda 1980.
- [8] IUSTINUS: *Dialogus cum Tryphone Iudaeo*.
- [9] LIPTAY, L.: *Vzťah kresťanstva k iným náboženstvám*. Bratislava: EBF UK 2000.

Poznámka

Citáty z Justínových spisov (*Apológia I*, *Apológia II* a *Dialóg zo Židom Tryfónom*) sú z latinského vydania Justína a prvých apologetov pod názvom *S. P. N. Iustini Philosophi et Martyris opera (Apologia maior, Apologia minor, Dialogus cum Tryphone Iudaeo), que extant omnia necnon Tatiani adversus Graecos oratio, Athenagorae Philosophi Atheniensis legatio pro christianis, S. Theophili Antiocheni tres ad Autolyicum libri*; Venetiis, apud Augustinum Savieli 1747.

doc. ThDr. Peter Gažík
Katedra pedagogiky, psychológie a sociálnych vied
Fakulta prírodných vied Žilinskej univerzity
Hurbanova 15
010 26 Žilina, SR